



“BOBURNOMA’ O’LCHOV BIRLIKLARINING SINONIMIYA VA TARJIMASI”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17557530>

Sayyora Shodmonova

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD dotsent.

Qarshi davlat texnika universiteti

E-mail: sayshodmonova71@gmail.com

Tel: (95) 322-00-04

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada “Boburnoma” matnida uchraydigan o'lchov birliklarining sinonimik tabiati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida bir xil miqdoriy tushunchani ifodalovchi turli atamalar, ularning o'zaro ma'no farqlari, tarixiy-madaniy omillari hamda ularni ingliz tiliga tarjima qilishda qo'llaniladigan strategiyalar ko'rib chiqiladi. Tarjima jarayonida semantik ekvivalent qidirish, kontekstual izoh berish va transkripsiya usullarining ustunlik va kamchiliklari ko'rsatib beriladi.*

KALIT SO'ZLAR: *o'lchov birliklari, “Boburnoma”, sinonimiya, tarjima strategiyasi, lingvokulturologiya*

“SYNONYMY AND TRANSLATION OF MEASUREMENT UNITS IN THE BABURNAMA”

ANNOTATION: *This article analyzes the synonymic nature of measurement units found in the text of Boburnoma. The study examines multiple terms that represent the same quantitative concept, their semantic differences, historical-cultural factors, and strategies used in translating them into English. The paper highlights the advantages and limitations of semantic equivalence, contextual explanation, and transliteration strategies in translation.*

KEYWORDS: *measurement units, Boburnoma, synonymy, translation strategies, linguocultural analysis.*



«СИНОНИМИЯ И ПЕРЕВОД ЕДИНИЦ ИЗМЕРЕНИЯ В «БАБУР-НАМЕ»»

АННОТАЦИЯ: В статье анализируется синонимическая природа единиц измерения, встречающихся в тексте «Бабур-наме». Рассматриваются различные термины, выражающие одну и ту же количественную категорию, их смысловые различия, историко-культурные аспекты, а также стратегии их перевода на английский язык. Показаны преимущества и недостатки семантического соответствия, контекстуального пояснения и транслитерации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: единицы измерения, «Бабур-наме», синонимия, переводческие стратегии, лингвокультурология.

KIRISH

Sharq mumtoz tarixnavisligining eng yuksak namunalaridan biri bo'lgan "Boburnoma" nafaqat buyuk sarkarda Zahiriddin Muhammad Boburning siyosiy hayoti va sarguzashtlarini, balki o'z davrining madaniy, iqtisodiy, harbiy va ijtimoiy muhitini ham sinchiklab tasvirlab bergan noyob adabiy-tarixiy manbadir. Mazkur asarda shaharlar va hududlar orasidagi masofalar, qo'shinlar soni, qurilish me'yorlari, savdo va xo'jalik munosabatlari kabi ko'plab real hodisalar o'lchov birliklari orqali ifodalanadi. Shuning uchun o'lchov birliklari "Boburnoma"ning nafaqat lingvistik, balki tarixiy-metrologik mazmunini belgilovchi asosiy semantik ko'rsatkichlardan biridir. O'lchov birliklari tili xalqning tarixiy tajribasi, kundalik hayot tarzi, tabiatga munosabati va me'yorlash an'alarini mujassamlashtiradi. Aynan shu sababdan, tarixiy matnlardagi o'lchov birliklari ko'pincha bir tushunchaning turli nomlar bilan ifodalanishi, ya'ni sinonimiya hodisasiga ega bo'lishi bilan ajralib

turadi. Masalan, uzunlikni anglatishda gaz, qadam, miqdorni ifodalashda ming, lakh, qo'sh, hajmni ifodalashda qop kabi birliklar qo'llanishi ularning semantik diapazonining kengligini ko'rsatadi. Biroq bu birliklar doimo bir-birining to'la ekvivalenti bo'lavermaydi: ularning qo'llanishi kontekst, hududiy-lisoniy sharoit, madaniy tajriba va hatto muallifning nutq maqsadiga ko'ra farqlanadi. Shu bilan birga, "Boburnoma"ning ingliz tiliga tarjimalarida bu birliklarni ifodalash dolzarb tarjimashunoslik masalasiga aylanadi. Tarjimonlar ko'pincha uch muhim vazifani bajarishi kerak bo'ladi:

- Miqdoriy ma'noni yo'qotmaslik,
 - Madaniy-tarixiy konnotatsiyani saqlash,
 - Zamonaviy o'quvchiga tushunarli shaklda yetkazish.
- Biroq har qanday tarjima usuli mazkur birliklarning sinonimik qirralarini qay darajada aks ettirishi masalasi hamisha muammoli bo'lib kelgan. Chunki metrologik birliklarning sinonimiyasi bu yerda faqat leksik moslik emas, balki



semantik, tarixiy va kulturolojik qatlamlarni o'z ichiga oladi.

Maqolada o'lchov birliklari faqat til birliklari sifatida emas, balki madaniy kod, tarixiy xotira belgisi va lingvokultur birlik sifatida talqin qilinadi hamda ularning tarjimasida qo'llaniladigan tamoyillar konkret matn misollarida tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boburnoma o'lchov birliklarining sinonimiya va tarjimasi mavzusidagi tadqiqotlar so'nggi yillarda ko'plab boburshunoslar tomonidan o'rganilgan. Vahob Rahmonov (2010) o'z ishida Boburning matnida o'lchov birliklarining nafaqat raqamiy, balki madaniy-historik ahamiyatini ta'kidlaydi va ularni tarjima qilishda kontekstga e'tibor qaratishni tavsiya qiladi. Ne'matilla Otajonov (2005) esa tarjima jarayonida sinonimik birliklarning tanlanishi va ularning ma'nosini to'liq etkazish masalalarini ilmiy tahlil qilgan. Shuningdek, xalq og'zaki o'lchov birliklarini izohlash bo'yicha E. Tursunov (2012) va Sh. Murodov (2015) tadqiqotlari ham muhim ahamiyatga ega. Ular Boburnoma matnidagi birliklar, masalan "gaz", "farsax", "yig'och", "tash" kabi birliklarning sinonimik qirralari va ularning tarjimada ifodalanish strategiyalarini tahlil qilgan.

Tarjimonlar, masalan Beveridge (1922) va Thackston (1996), Boburnoma o'lchov birliklarini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida ekvivalent va funktsionel-adaptiv strategiyalarni qo'llagan. Bu ishlar tadqiqotchilarga

matnning mazmuni, konteksti va tarixiy madaniy jihatlarini hisobga olgan holda tarjima qilinishini ko'rsatadi. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Boburnoma o'lchov birliklarini o'rganish va ularni tarjima qilish ilmiy jihatdan lingvistik, madaniy va tarixiy kontekstni hisobga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot kompleks lingvistik yondashuv asosida olib borildi. Avvalo, "Boburnoma"ning asl o'zbek tilidagi matni va uning A. Beveridge (1922) tomonidan ingliz tiliga hamda A.A. Semenov (1958) tomonidan rus tiliga qilingan tarjimalari qiyosiy tahlil qilindi. Matndan o'lchov birliklariga doir leksik birliklar (gaz, qadam, ming, qo'sh va boshqalar) kontekstual qo'llanish holatlari asosida ajratib olindi. Tadqiqot jarayonida mazkur birliklarning semantik yaxlitligi, madaniy konnotatsiyasi va tarjimadagi o'rni aniqlanib, ularning sinonimik qirralarini ochishda kontekst hal qiluvchi omil sifatida e'tirof etildi. Tahlil va natijalar. Tahlil bosqichida "Boburnoma"da uchraydigan o'lchov birliklari – masalan "gaz", "farsax", "yig'och" va boshqalar – bir birining sinonimi sifatida yoki turli kontekstlarda nomi bo'yicha o'zgarib qo'llanilishi kuzatiladi. Tarjima jarayonida esa bularning ma'nosi, miqdori va madaniy tarixiy konteksti bilan bog'liq muammolar paydo bo'ladi. Masalan, "gaz" uzunlik birligi bo'lib, uni ingliz tilida "ell" yoki "yard" sifatida berish mumkin bo'lsa, leksik jihatdan asl



chig‘atoy matndagi ifoda bilan bevosita mos kelmasligi mumkin. Vahob Rahmonov ta’kidlaydiki: “Boburnoma ... matnida ko‘plab o‘lchov birliklari xalq hayotiga xos ravishda qo‘llanil-gani, ularni tarjima qilish esa faqat raqamli ekvivalentni izlashdan iborat emas, balki madaniy tarixiy qarashlarni ham aks ettirishi lozim.” Ushbu fikr tarjimada faqat “50 gaz = 30 metres” kabi almashtirish bilan chek-lanmasligini ko‘rsatadi, balki “gaz” birligi o‘sha davr joy olgan zamondagi yurish, qurilish va harakat o‘lchovi ekanini anglash zarurligini bildiradi. Ne‘matilla Otajonov esa o‘z tadqiqotida tarjima jarayonida o‘lchov birliklarini qayta tiklash, asl matnga sodiq qolish jihatlari haqida shunday yozadi: “Tarjimonlar ‘Boburnoma’ matnidagi o‘lchov birliklarini qayta tiklashda ... turli usullardan foydalandilar. Natijada asliyatning pragmatik jihatlari tarjimada o‘z aksini topgan.” Bu ibora tarjimada bir o‘lchov birligining bir nechta nomi — leksik sinonimi — qaysi holatda tanlanganiga, va nima uchun tanlanganiga e’tibor qaratishga yordam beradi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy kuzatuvlar aniqlandi: Bir birligining turli nomlari — masalan “gaz”, “zer”, “qadam” kabi — kontekstga qarab qo‘llaniladi, ya’ni sinonimik qirralar mavjud.

Tarjima qilingan tillarda (rus, ingliz) bu birliklar ko‘pincha bir xil nom bilan emas, balki targ‘ibotchilik, tushunarlilik hamda maqsadli auditoriya uchun moslangan shaklda beriladi. Ba’zan

tarjimada «mahalliy birlik»ni bevosita ekvivalentga almashtirish o‘rniga izoh qo‘shish orqali tushunishni osonlashtirish strategiyasi qo‘llaniladi — bu esa asl matnga nisbatan “tuzatishsiz” talaffuz qilinmaganlikni anglatadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, “Boburnoma”da o‘lchov birliklari va ularning sinonimlari quyidagi muhim xususiyatlarga ega ekan: O‘lchov birliklari faqat raqam va birlikdan iborat emas; ular davrning ijtimoiy iqtisodiy, geogra-fik va madaniy kontekstini aks ettiradi. Tarjima jarayonida sinonim birlik nomlari orasida tanlov qilishda tarjimon maqsadi, til auditoriyasi va madaniy kontekst muhim rol o‘ynaydi. Misol uchun, ingliz tilidagi tarjima “farsakh”ni “league” deb berishi mumkin, lekin bu raqam jihatdan aniq bo‘lmasligi mumkin; shuning uchun qo‘shimcha izoh yoki ogohlantirish talab etiladi. Tarjimada ikki tur strategiya uchraydi: Ekivalyent strategiya — birlikni eng yaqin ya’ni metr, kilometre kabi aniq birlikka almashtirish. Fonksiyonel adaptiv strategiya — birlikni mahalliy til auditoriyasiga tushunarli shaklga olib kelish; masalan, “yig‘och” birligini “about five miles” deb ko‘rsatilishi. Tadqiqot natijasi shuni ko‘rsatadiki, asl matnni uzluksiz tushunarli tarjima qilish uchun tarjimonlar ham so‘z tanlashda, ham izoh qo‘shishda, ham auditoriyaning oldindan bilimini hisobga olishda puxta tayyor bo‘lishlari kerak. “Boburnoma” o‘lchov birliklarining sinonimiya va tarjimasi masalasida ilmiy tadqiqot shuni ko‘rsatdiki: leksik semantik jihatdan bir birlik bir necha nom bilan ifodalangan



hollarda, tarjimada bu nomlarning mazmuni, maqsadi va auditoriyaga tushirilishi muhim ahamiyatga ega. Tarjima jarayonida asl matnga hurmat bilan qarash, lekin maqsadli auditoriya tushunishini hisobga olish – muvozanatni saqlash zarurati qat'iy namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv o'z navbatida "Boburnoma" kabi tarixiy madaniy meros asarlarining global miqyosda to'liqroq tushunilishini ta'minlaydi. Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki: "Boburnoma"da o'lchov birliklari sinonimik qirralarga ega bo'lib, bir birlik bir necha nom bilan ifodalangan. Masalan, uzunlik uchun "gaz" va "qadam", maydon uchun "tanob" va "jarib", og'irlik uchun "mann" va "batman" kabi. Bu birliklarning ishlatilishi kontekstga bog'liq va ular Bobur davri ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini aks ettiradi. Tarjima jarayonida birliklarning sinonimiya xususiyati muhim rol o'ynaydi. Tarjimonlar bir birlikning turli nomlarini qaysi kontekstda tanlash kerakligini aniqlashlari va auditoriya tushunishini hisobga olishlari zarur. Tarjima strategiyalari ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: Ekvivalent strategiya – birlikni raqamli yoki metr tizimiga yaqin ekvivalentga almashtirish. Fonksiyonel-adaptiv strategiya – birlikni auditoriyaga tushunarli shaklga olib

kelish, izoh yoki annotatsiya qo'shish orqali ma'noni yetkazish. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tarixiy matnlarning tarjimasi nafaqat leksik ekvivalentlarni tanlash, balki madaniy-historik kontekstni saqlash masalasini ham o'z ichiga oladi. Tarjima ishlarida sinonimik birliklarni aniqlash uchun "Boburnoma" kabi tarixiy matnlar bo'yicha maxsus lug'at yoki indeks tuzilishi tavsiya etiladi. Bu tadqiqotchilar va tarjimonlarga bir birlikning barcha nom variantlarini ko'rsatib beradi. Izoh va annotatsiyalarni keng qo'llash zarur, ayniqsa o'lchov birliklarining hududiy yoki davrga xos qiymatini tushuntirish uchun. Tarjimalarda ekvivalent va fonksiyonel-adaptiv strategiyalarni uyg'un qo'llash tavsiya etiladi, bu orqali matnning asl mazmuni va auditoriya tushunishi muvozanatlashadi.

Kelgusida "Boburnoma" va boshqa tarixiy manbalar asosida o'lchov birliklari va sinonimlarini qamrab olgan kompyuterizatsiyalashgan korpus yaratish ilmiy-tadqiqot ishlarini yengillashtiradi va tarixiy leksik tahlilni samarali qiladi. Tarjimonlar uchun tarixiy o'lchov birliklarini vizual grafikalar, jadvallar yoki diagrammalar yordamida tushuntirish tavsiya etiladi, bu o'quvchi uchun birlikning miqdori va konteksti bilan to'liq tanishish imkonini beradi.



FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bobur, Z. M. (2019). Boburnoma. Tahrir va izohlar bilan. Toshkent: “Yangi Asr Avlodi”.
2. Babur, Zahiruddin Muhammad. (1996). The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor. Translated by W. M. Thackston. New York: Oxford University Press.
3. Sodiqov, Q. (2008). Boburnoma tilining leksik xususiyatlari. Toshkent: Fan.
4. Shukurov, Sh. (2012). XVI asr o‘zbek adabiy tili va uning tarixiy leksik qatlamlari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Abdulxadov, A. (2020). “Tarixiy matnlarda o‘lchov birliklarining lingvokulturologik talqini.” O‘zbek tili va adabiyoti, 3(2), 45–57.
6. Newby, P. (2018). Measurement Systems and Historical Units in Central Asian Texts. London: Routledge.
7. G‘anieva, N. (2017). “Tarjima jarayonida milliy-madaniy realiyalarni uzatish muammolari.” Filologiya masalalari, 4(12), 112–120.
8. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). London: Routledge.
9. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (2000). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam: John Benjamins.
10. Комиссаров, В. Н. (2013). Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва: Высшая школа.
11. Маслова, В. А. (2010). Лингвокультурология. Москва: Академия.
12. Xolmirzayeva, M. (2022). “Tarixiy matn tarjimalarida ekvivalentlik muammosi.” Til va madaniyat, 1(5), 77–86.